

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

FEATURES AND PROBLEMATIC ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF NON-CONTRACTUAL OBLIGATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT

Лебедєва А.М., студентка V курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена висвітленню особливостей і проблемних аспектів одного з основних інститутів міжнародного приватного права, а саме інституту недоговірних зобов'язань (деліктних зобов'язань), з огляду на те, що ця група зобов'язань є набагато численнішою та різноманітнішою, ніж договірні зобов'язання. У зв'язку з цим регламентація цього інституту на законодавчому рівні, як і рівень наукового дослідження цієї тематики, досі є недостатньо розвиненим. Так, зокрема, у статті розкрито сутність поняття недоговірних зобов'язань. Відображено у ретроспективному розрізі закріплення на рівні законодавства колізійних норм щодо недоговірних зобов'язань з відшкодування шкоди. Проведено дослідження проблематики, пов'язаної із законодавчим регулюванням недоговірних зобов'язань в Україні, що є необхідним для подальшого розвитку та удосконалення національного права. Проаналізовано стан правового регулювання недоговірних зобов'язань у міжнародному приватному праві на основі Закону України «Про міжнародне приватне право» та цивільному праві України на основі Цивільного кодексу України. Досліджено базові підходи до колізійного регулювання недоговірних зобов'язань у рамках спеціального галузевого закону про міжнародне приватне право, а також міжнародно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України. Зазначено, що система колізійного регулювання цих правовідносин зазнала еволюції, яка проявляється у розробленні системи колізійних прив'язок, в основу якої покладено принцип найбільшого захисту інтересів потерпілого. Детально проаналізовано механізм колізійного регулювання недоговірних зобов'язань у Регламенті Європейського Союзу № 843/2007 щодо права, яке застосовується до недоговірних зобов'язань (Регламент «Рим II»). На основі порівняння положень спеціального національного Закону та Регламенту «Рим II» проведено аналіз основних недоліків чинного законодавства у сфері регулювання недоговірних зобов'язань з відшкодування шкоди, як наслідок, запропоновано основні шляхи вирішення наявних проблем і напрями вдосконалення нормативно-правового потенціалу України щодо регулювання деліктних зобов'язань, ускладнених іноземним елементом.

Ключові слова: недоговірні зобов'язання, делікт, іноземний елемент, заподіяння шкоди, відшкодування шкоди, колізійне регулювання.

The article covers the features and problematic aspects of one of the main institutions of private international law – the institution of non-contractual obligations (tort obligations), minding that this group of obligations is much more numerous and diverse than contractual obligations. In this regard, the regulation of this institution at the legislative level, as well as the level of scientific research on this topic, is still underdeveloped.

In particular, the article reveals the essence of the concept of “non-contractual obligations”. In retrospect, it reflects the enshrinement of conflict-of-law rules on non-contractual liability for damages. A study of issues related to the legal regulation of non-contractual obligations in Ukraine, which is necessary for the further development and improvement of national law. The article also analyzes the state of legal regulation of non-contractual obligations in private international law on the basis of the Law of Ukraine “On Private International Law” and civil law of Ukraine on the basis of the Civil Code of Ukraine.

In addition, the basic approaches to the conflict regulation of non-contractual obligations under the special sectoral law on private international law, as well as international legal acts ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, are studied. It is noted that the system of conflict regulation of these legal relations has undergone an evolution, which is manifested in the development of a system of conflict of laws, which is based on the principle of the greatest protection of the interests of the victim.

The mechanism of conflict regulation of non-contractual obligations in the Regulation of the European Union № 843/2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Regulation “Rome II”) is analyzed in detail. Based on a comparison of the provisions of the special national law and the Rome II Regulation, an analysis of the main shortcomings of current legislation in the field of non-contractual liability compensation was offered and as a result were proposed the main ways to solve existing problems and the ways to improve Ukraine's regulatory capacity to regulate tort obligations complicated by a foreign element.

Key words: non-contractual obligations, tortious obligation, foreign element, causing harm, reparation, conflict regulation.

Здобуття Україною у 1991 році незалежності ознаменувало початок нового етапу розвитку правової системи в Україні, що потягнуло за собою внесення докорінних змін до наявного законодавства, зокрема у галузях цивільного та міжнародного приватного права.

Так, 16 січня 2003 року було прийнято чинний Цивільний кодекс України [1], у главах 82–83 якого було закріплено матеріально-правові норми стосовно деліктних зобов'язань і зобов'язань із квазіделіктів. Паралельно з урахуванням необхідності оновлення міжнародного приватного, зокрема колізійного, права з посиленням міжнародних економічних відносин України та стрімким розвитком світових інтеграційних і міграційних процесів постало питання про необхідність розроблення спеціального законодавства з питань міжнародного приватного права й питань колізійного регулювання, в результаті чого 23 червня 2005 року було прийнято Закон України «Про міжнародне приватне право» № 2709-IV [2], у якому колізійним нормам стосовно недоговірних зобов'язань було присвячено лише чотири статті.

Нині як у науці, так і в практичному аспекті недоговірні зобов'язання визнаються самостійною групою цивільно-

правових зобов'язань. Це свідчить про те, що зобов'язання, які входять до цієї групи, мають спільні ознаки, що дає право не лише об'єднати їх, але й відмежувати від зобов'язань, що виникають із цивільно-правових договорів.

Так, спільною рисою, яка дає змогу виокремити недоговірні зобов'язання в самостійну групу цивільно-правових зобов'язань, є відсутність згоди між суб'єктами цих зобов'язань з певних питань, тобто відсутність договору (угоди). Отже, підставою виникнення таких зобов'язань є не домовленість сторін, тобто договір (угода), а односторонні правочини, такі як заподіяння шкоди, безпідставне збагачення та інші односторонні дії.

З урахуванням викладеного у доктрині цивільного права недоговірні зобов'язання визначаються як зобов'язання, підставою виникнення яких є інші, крім договору, юридичні факти [4, с. 191].

О.О. Отраднава щодо цього зазначає, що відсутність домовленості між сторонами недоговірних зобов'язань породжує таку характерну рису, як відсутність узгодження волі учасників на виникнення зобов'язання. Це означає, що навіть тоді, коли виникнення недоговірного зобов'язання

прямо залежить від вольової дії особи, воно все одно не вимагає узгодження волі інших учасників цього правовідношення [5, с. 10].

Нині правове регулювання недоговірних зобов'язань досить чітко відображено на рівні Цивільного кодексу України та міжнародних договорів у цій сфері відносин, ратифікованих Україною. Однак коли йдеться про колізійні норми щодо недоговірних зобов'язань, ускладнених іноземним елементом, то можна говорити про дуже вузький обсяг регламентації цього питання, адже на рівні національного законодавства деліктним зобов'язанням у міжнародному приватному праві присвячено лише чотири статті у Законі № 2709-IV, якими встановлено тільки право, що застосовується до недоговірних зобов'язань, право, що застосовується до зобов'язань про відшкодування шкоди, право, що застосовується до відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), а також право, що застосовується до набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Натомість у міжнародному праві щодо регулювання колізій стосовно недоговірних зобов'язань існує низка конвенцій, договорів, регламентів та інших актів, учасниками яких є Україна, відповідно, дія яких поширюється на нашу державу.

Так, серед таких документів велике значення мають Мінська конвенція про правову допомогу 1993 року, Римська конвенція про збитки, завдані іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні, від 7 жовтня 1952 року, Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою, 1969 року, Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень, 1929 року, ратифікована у 1959 році, Афінівська конвенція про перевезення морем пасажирів та їх багажу 1974 року і Протокол 1976 року до неї, Конвенція, яка доповнює Варшавську конвенцію для уніфікації повітряних перевезень, здійснюваних перевізником, що не має договірних зобов'язань, ратифікована Україною у 1983 році, Регламент Європейського Союзу № 864/2007 щодо права, яке застосовується до недоговірних зобов'язань (Регламент «Рим II»), Угода про співробітництво у сфері ядерної безпеки та радіаційного захисту між Державним комітетом України з ядерної та радіаційної безпеки та Дирекцією безпеки ядерних об'єктів Міністерства промисловості та зовнішньої торгівлі Французької Республіки.

Особливо важливу роль у регулюванні механізму недоговірних зобов'язань відведено саме Регламенту «Рим II» [3], який вступив у силу 11 січня 2009 року. У цьому документі закріплено декілька способів поєднання застосування різних колізійних прив'язок щодо конкретних випадків, але загальним правилом вважається *lex loci damni infecti*, згідно з яким правом, що застосовується до недоговірних зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, є право тієї країни, де було цю шкоду заподіяно. Одночасно Регламентом визначено можливість відходу від загального правила, якщо сторони мають спільне місце проживання на користь спільного місця проживання сторін, тобто аналогічно до підходу, втіленого у Законі України «Про міжнародне приватне право» щодо зобов'язань із заподіяння шкоди [3].

Крім того, у разі встановлення, що правовідносини мають більш тісний зв'язок з іншою країною, ніж тією, що буде визначена на підставі вищезазначених правил прикріплення, може застосовуватися право такої країни. Відповідно до положень Регламенту встановлення найбільш тісного зв'язку може бути спричинене насамперед існуванням між сторонами правовідносин або договору, що тим чи іншим чином пов'язаний із правовідносинами зі спричинення шкоди. При цьому варто зазначити, що підставою для визначення такого зв'язку може бути не лише наявний договір, але й договір, який не відбувся, наприклад, унаслідок зриву переговорів, або договір, що було анульовано, або правовідносини сімейного характеру [3].

Закладений в основу Регламенту вищезазначений підхід є дуже актуальним і справедливим, перш за все з урахуванням дотримання балансу інтересів особи, яка притягається до відповідальності, і тієї особи, якій заподіяно шкоду. Окрім цього, забезпечення сторін можливістю вибору права відповідає сучасній концепції права цивільно-правової відповідальності й розвитку систем відповідальності за відсутності вини, тому можна впевнено стверджувати, що формула прикріплення, передбачена у Регламенті, є більш обґрунтованою, ніж та, яка встановлена національним українським законодавством, до того ж її використання приведе до простішого визначення права, що підлягає застосуванню, що є основною проблемою сучасного міжнародного права.

З огляду на вищезазначене було б доречно змінити чинний спеціальний закон і закріпити у ньому прив'язку до місця настання шкоди замість місця вчинення дії, що спричинила настання шкоди. Дослідниця Ірина Трошенко пропонує також закріпити положення щодо можливого відходу від загального правила, а саме об'єднати дві норми: ту, яка містить загальне правило, і ту, яка регламентує зобов'язання із заподіяння шкоди [6].

Аналізуючи положення Регламенту, не можемо залишити поза увагою той факт, що, незважаючи на те, що підхід до можливих підстав відходу від застосування загального правила та формули прикріплення щодо вибору права, що застосовується до зобов'язань із заподіяння шкоди, збігаються у Законі України «Про міжнародне приватне право» та Регламенті ЄС «Рим II», інші підстави такого відходу різняться. Так, наприклад, у Регламенті встановлено підхід, відповідно до якого здійснюється відхід від загального правила на користь права найбільш тісного зв'язку, що не передбачено національним законом [3]. Цілком очевидно, що таке трактування є більш обґрунтованим і логічним, тому було б доречним запровадити його у законодавстві України про міжнародне приватне право, хоча б через те, що саме відхід від аналогічних норм є одним зі способів уникнення *forum shopping*, що є однією з цілей Регламенту «Рим II».

Згідно з приписами статті 50 Закону України «Про міжнародне приватне право», до вимог про відшкодування шкоди на вибір потерпілого застосовуються право держави, у якій знаходиться місце проживання, місцезнаходження або основне місце діяльності потерпілого; право держави, у якій знаходиться місце проживання або місцезнаходження виготовлювача товару чи виконавця роботи (послуги); право держави, в якій потерпілий придбав товар або в якій для нього була виконана робота (надана послуга) [2].

У статті 5 Регламенту «Рим II» передбачено застосування права країни, де особа, якій завдано шкоду, має своє звичайне місце проживання в день завдання шкоди, якщо продукція була випущена на ринок цієї країни, або за невиконання цієї умови права країни, де була придбана ця продукція, якщо продукція була випущена на ринок в цій країні, або за невиконання цієї умови права країни, де настала шкода, якщо продукція була випущена на ринок цієї країни [3].

Заставляючи положення цих двох актів, можемо побачити, що у законодавстві України та Регламенті «Рим II» спостерігаються різні підходи до колізійного регулювання цих відносин. Так, згідно із Законом України, потерпілий вибирає правопорядок, що підлягає застосуванню, з певного переліку, наданого у цьому ж Законі, тоді як у Регламенті визначено більш чіткі правила визначення правопорядку.

Обговорюючи таку відмінність у регулюванні відносин з відшкодування шкоди у зв'язку з недоліками товарів, робіт (послуг), можемо зіштовхнутися з проблемою вибору більш сприятливого підходу до вибору права. З одного боку, підхід, закріплений у законодавстві України, більш сприятливий для потерпілого, що може привести до певної непередбачуваності у питанні застосування права. До того ж потерпілий не завжди володіє специфічними знаннями, необхідними для визначення, яке саме право є найбільш сприятливим для нього, тому цілком доречно було би впровадити порядок,

який передбачений Регламентом, або хоча би принцип, який використовується у Регламенті, що, безумовно, привело б до більшої передбачуваності у питанні вибору права.

Щодо регулювання зобов'язань, що виникли внаслідок набуття, збереження майна без достатніх правових підстав, згідно із законодавством України, застосовується право держави, у якій такі дії мали місце. При цьому сторони зобов'язання у будь-який час після його виникнення можуть домовитися про застосування до нього права держави суду. Однак у Регламенті «Рим II» у такому разі передбачено застосування права місця спільного проживання сторін, права країни, де відбулося безпідставне збагачення, та права найбільш тісного зв'язку. Враховуючи сучасний стан відходу від права вибору сторонами права країни суду, пропонуємо у цьому разі на рівні національного законодавства закріпити правила застосування права найбільш вразливої сторони.

Досліджуючи проблематику законодавчого регулювання позадоговірних зобов'язань, не можемо не сказати про правила розв'язання колізій у питаннях недобросовісної конкуренції. Так, сьогодні у Законі України «Про міжнародне приватне право» така спеціальна норма відсутня. Проте у Регламенті «Рим II» до цих правовідносин передбачено достатньо багатоаспектний механізм колізійного регулювання. За загальним правилом у таких ситуаціях застосовується право країни, на території якої зачіпаються або можуть зачіпатись конкурентні відносини чи колективні інтереси споживачів. При цьому важливим аспектом у цьому питанні є те, що сфері цих відносин не дозволяється відхід від закріплених норм шляхом угоди сторін про вибір права [3].

У доктрині міжнародного приватного права особливості й недоліки правового регулювання зобов'язань, що виникають у результаті недобросовісної конкуренції, розглядалися у дисертації Б.Ю. Ребриша, який зазначає, що застосування судами України стосовно цієї категорії зобов'язань загальних колізійних прив'язок у сфері цивільно-правових деліктів на практиці може привести до результату, який явно суперечить принципам регулювання міжнародного приватного права [7]. Крім цього, дисертантом пояснюється, що оперування матеріально-правовими нормами іншої держави, ніж тієї, де ринок безпосередньо порушено недобросовісною конкуренцією, може не лише негативно позначитись на стані конкуренції в країні, у якій таке правопорушення реально виявляє свій ефект, але й привести до обмеження прав інших осіб, присутніх на такому ринку [7]. На підставі наведеного автором пропонується доповнити Закон України «Про міжнародне приватне право» низкою колізійно-правових норм спеціального характеру, які б містили правила вибору права щодо зобов'язань з недобросовісної конкуренції, а також виключити частину 3 статті 49 Закону України «Про міжнародне приватне право» задля застосування національними судами іноземного матеріального права у сфері протидії недобросовісній конкуренції у повній відповідності з його змістом [7].

Окрім вищевикладених недоліків чинного законодавства у сфері міжнародного приватного права, істотною прогалиною є відсутність на рівні Закону регламентації колізійних

норм позадоговірних зобов'язань із заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Відповідно до статті 7 Регламенту «Рим II» має застосовуватись загальне правило, тобто право країни настання шкоди, якщо особа, що вимагає захисту такого права, не вибере підставою для своїх вимог право країни, де стався юридичний факт, що привів до настання шкоди [3], тому ми відстоюємо позицію, що підхід, втілений у Регламенті «Рим II», яким передбачено застосування права місця завдання шкоди як загального правила, у цьому разі є повністю виправданим, обґрунтованим і логічним.

Залишаються неврегульованими в Законі України «Про міжнародне приватне право» відносини, пов'язані зі страйками або локаутами, тоді як європейським законодавством ці відносини чітко регламентовані, до них передбачено застосування права країни, де мали місце ці страйки або локаути, тому сьогодні у законодавстві нашої країни існує прогалина, яка потребує усунення і яка, цілком ймовірно, може бути врегульована спеціальною нормою, що має передбачити застосування права місця вчинення дії разом із правом місця настання шкоди, але за умови внесення відповідних змін щодо відповідальності за такі дії до цивільного законодавства України.

Жодним чином не врегульовано на рівні законодавства України розв'язання колізій у сфері переддоговірної відповідальності, тоді як відповідно до статті 12 Регламенту «Рим II» до таких правовідносин має застосовуватись право, що застосовувалось би до договору, право місця настання шкоди, право спільного звичайного місця проживання сторін або право найбільш тісного зв'язку [3], тому з огляду на міжнародний досвід і необхідність регламентації окремих видів недогвірних зобов'язань у сфері цивільного законодавства важливо закріпити концепцію переддоговірної відповідальності, адже у разі закріплення такого підходу на рівні Цивільного кодексу України можливим є закріплення відповідної колізійної прив'язки також на рівні міжнародного права за аналогією з нормами Регламенту «Рим II».

Отже, з огляду на недосконалість чинного міжнародного приватного законодавства у сфері колізійного регулювання недогвірних зобов'язань можна зробити висновок, що сьогодні чинний Закон України «Про міжнародне приватне право» досить вузько й стисло регламентує недогвірні відносини з відшкодування шкоди. Більш того, у ньому відображено положення при вибір права лише у таких трьох випадках: до зобов'язань про відшкодування шкоди; до відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг); до набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Отже, усі інші відносини, що виникають не на підставі договору і пов'язані з відшкодуванням шкоди, взагалі не регулюються законодавством України. Це призводить до численних колізій та проблем у судовій практиці, а також винесення неправомірних рішень, тому Верховній Раді України необхідно удосконалити вітчизняне законодавство у сфері недогвірних зобов'язань, ускладнених іноземним елементом, шляхом перегляду змісту глави VII спеціального Закону й доповнення її низкою інших статей, основою для чого може цілком виправдано стати Регламент «Рим II».

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
3. Регламент Європейського Союзу № 864/2007 щодо права, яке застосовується до недогвірних зобов'язань (Регламент «Рим II»). Страсбург, 2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_907.
4. Кутателадзе О.Д. Підстави виникнення зобов'язань за римським приватним правом і сучасним цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 219 с.
5. Отрадна О.О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 240 с.
6. Трошенко І.В. Механізм колізійного регулювання недогвірних зобов'язань у Законі України «Про міжнародне приватне право» та Регламенті ЄС Рим II: порівняльний аналіз.
7. Ребриш Б.Ю. Правове регулювання зобов'язань, що виникають внаслідок недобросовісної конкуренції, в міжнародному приватному праві : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 234 с.